

RÉVAI JÓZSEF: VÁLOGATOTT IRODALMI TANULMÁNYOK

A jegyzeteket készítették: Bóka László, Pándi Pál, Sötér István, Szabolcsi Miklós és Szauder József. Bp. 1960. Kossuth K. 447 l. 1 t.

Révai József nevéhez fűződik a magyar marxista irodalomtörténetírás megalapozása.

Nem írt e tudományág szakszerű értelmezése szerint átfogó, mindenre kiterjedő rendszerezést. Nem írta, de nem is írhatta meg a marxista irodalomtörténet szintézisét. A polihisztorok, enciklopédisták után az a kor is elmúlt, amidőn egyetlen ember egész tudományág átfogó, mindent számbavevő rendszerezője lehetett. A tudományágak fejlődése mennyiségi növekedést is jelent, tárgynak és módszernek fokozatos tágulását, gazdagodását. A kutatás igényességével együttjár, hogy az átvizsgálendő anyag felszaporodik, a szempontok megsokasodnak s a rokon tudományok eredményei is követelik a maguk mind nagyobb részeseződését.

Révai nem törekedett szintézis alkotására. Élete a hivatásos forradalmáré volt s a párt szükségletei szerint alakult. Rendkívüli energiájának és alkotókedvének köszönheti, hogy viszonylag kis idő terjedelemben, megterhelő, közéleti elfoglaltságok között, mintegy két évtized alatt lerakta a marxista irodalomtörténetírás fundamentumát s e tudományág fejlődésében új korszakot kezdett.

Fejlődésben hátramaradt országok életében a kultúra mindig kivételes szerepet tölt be. Ha nem politikai, társadalmi cselekvés tör utat a haladás számára, a megújulásért áhító erő az irodalomba és kultúrába szorulnak. Ennek a küldetésnek pátosza telíti a magyar irodalom haladó fő sodrát; már a nemzeté válás történelmi fordulata előtt föltűnik egyes íróknál a *nemzeti* öntudat jele. Törvényszerű, hogy az irodalommal szoros kapcsolatot tartó leíró, történeti és elméleti tudomány javarésze is részt kér magának ebből a nemzeti küldetésből. Már a legelső műve, lexikonszerű leírások egyik legfőbb inspirátora a sértett nemzeti önérzet, majd később, Toldy Ferenctől számíthatóan a nemzeti gondolat, más tartalommal, vezető eszméje marad az irodalom vizsgálatának. Ez magyarázta az irodalomtudomány különleges helyét a többi tudomány között, feltűnő kivételezettségét; ezért tartották s tartjuk ma is egyik legnemzetibb tudományoknak.

A nemzeti eszme azonban, amint tudatosabban és rendszeresebben épült bele az irodalomtörténetbe, az előrehaladó társadalom objektív igényeitől fokozatosan elmaradt. Megmerevedő, konzervatívva, majd reakcióssá süllyedő nemzeti gondolatot követni végig Toldytól Császár Elemérig. Az irodalomtörténet nem előrehajtója, hanem jobbra kodifikátora volt az élő irodalomnak s az életben maradó hagyománynak. Vontatottan, töredékesen, korlátozottan követte az irodalom változásait, különösen a haladó irányok alakulását. Toldytól Horváth Jánosig a XIX. század irodalmában testet öltő nemzeti karakter klasszicizálása egyszerre adott felülmúlhatatlan, művészi, esztétikai példaképet a magyar irodalmi népieségben s ugyanakkor a nemzeti dicsőségnek egy lemaradó „magyar” változatát. A hatalmas munkát végző úttörő érdemű Toldy szemléletben a reformkornál nem jutott tovább. Gyulai, bár a fejlődés középpontjába a múlt század hármas nagy csillagzatát, Vörösmarty, Petőfi és Arany költészetét állította, azt a forradalmi, népi demokratikus nemzet-eszmét, amit Petőfi képviselt, nem tette magáévá. A millennium túlzó nemzeti önérzete szülte Beöthy volgai lovasának rajzát s ebben az irodalomtörténeti „mitoszban” már az ezeréves múltra visszatekintő faj állandósága, s a nemzet minden vihart kiállott ál-harmóniája fejeződött ki. Az „ezredéves nemzeti karakter” megőrző, „hagyománymentő” felfogása húzódik végig a magyar irodalomtörténetírás mindmáig legnagyobb szintézis-kísérletén: Horváth János művein. A modernebb polgári szakaszban előbbrejutott az önelvű kutatás esztétikai és lélektani felfedezésekben, de még radikális képviselői sem nyújtottak sok ösztönzést a nemzeti eszme korszerű megfogalmazására.

A marxizmus nagy fordulata az irodalomtörténetírásban a nemzeti irodalom felfogásának gyökeresen új elméleti megalapozása. E történeti tudomány Révai József műveiben vált igazán történetivé. Nem véletlen, hogy első nagy studiumai a történelem területére esnek. Ha Kőlcsey portréjának megjelenési

éve az irodalomtörténet induló új szakaszának jelképes dátuma, ugyanígy szimbolikus év 1932, a Marx és a magyar forradalom keletkezési esztendeje. Révai, a történelmi materializmus szelleméhez híven, erőteljesen historizálta az irodalom ábrázolását. Tanulmányainak historizmusa — ennek hangoztatásától soha nem riadt vissza — mindig időszerű feladatok megoldásából származott. Egyik könyvének előszavában írta: „A történelmi múlt életrekelteése számomra nem öncél volt, hanem politikai szükséglet.” (*Marxizmus, népiesség, magyarság — 1947-es előszó.*) A polgári szemlélet szerint a politika bevezetése olyan külső érdek, amely a tudomány-szak önálló rendszerének külön létjogosultságát ássa alá. Valójában minden történelmi munka a jelenből tekint vissza a múltra s ebben — a szűken csak részletvizsgálaton kívül — mindig benne van a politikai formálás is. A történelmi materializmus történetisége nem azonos a polgári irodalomvizsgálat szociológiai módszerével, sem annak taine-i, sem szellemtörténelmi változatával. A szellem-történet „társadalmi háttéré” esszéisztikus aforisztikus formában fölrajzolt díszlet, amely előtt elvonul az „eszmék” és „problémák” meghatározó, elsődleges története. A magyar irodalomra alkalmazva először Révai József tanulmányaiban valósult meg az „eszmetörténet” összekapcsolása a társadalmi léttel, olyan módon, hogy az irodalmi alkotások, az egész irodalom fejlődése, az osztályharcok művészi tükrözésének alakjában jelentek meg. Elméleti felfogásban legmesszebbre jutó polgári irodalomszemlélet is rendkívül nagy gondossággal vonja meg azokat a határokat, ameddig illetékessége terjed. Az illetékesség szabatos kijelölésében a tudomány önálló létezésének próbakövét alkotják meg. Az autonómiára törekvés sok fontos felismerésre vezetett, de egyre mélyebben meggyökerezett a sokféle változatot át az irodalomtörténetnek azt a rendszerező elvét, amely az *irodalmi tudat önismeretének* szánta e tudományágat. A marxizmus történelmisége szakított ezzel az öncsonkító elhatárolással. Az irodalomtörténetírást a felemelkedő *nemzet önismeretének* magas rangjára emelte.

Révai József irodalmi tanulmányai abból a korszakból merítenek témát, amelynek kezdetén a fejlődés meg-megszakadó századai után az irodalom a nemzeti eredetiségnek és művészi színvonalnak egyszerre jutott el magas szintjére. Kölcsey tanulmánya, a marxista iróportré e klasszikus példája, a XVIII. század végének tárgyalásával indul, és egyik legutolsó írása József Attilát, a nagy proletárköltőt mintázza meg. Ez a második század a polgári nemzetiségi szerveződés időszaka és egyszersmind a forradalmak és ellenforradalmak kora. A nemzeti történelem kutatásához szorosan kapcsolódott Révai irodalmi mun-

kája. Ha irodalom és tudomány valaha karöltve jártak, a nemzeti haladás szolgálatára kötelezték magukat, ezekben a tanulmányokban az újabb magyar irodalom nagy eszmei értékeivel együtt haladó és kiteljesítő, egyenrangú gondolkodó fordította le az elmélet nyelvére a művekben kifejezett legfőbb tartalmakat. Feladatát betöltő marxista irodalomtörténetírás nem maradhat meg kánoni elvek rögzítésénél, hibátlan normatív rendszerek felépítésénél. Akár az irodalom: nemcsak a tükrözést, hanem az élet tevékeny formálását is legfőbb elvei közé sorozza. Révai nagy hatású, életalakító gondolkodó volt, neki köszönhető, hogy az irodalomtörténelmi munka mai „kivételettsége” mély nemzetnevelő szerepéből származik.

Az irodalomból kiemelezhető nemzeti önismeretet Révai kettős feladatra fogja be. Forrása lehet a múlt nemzeti büszkeségnek, a forradalmakban megmutatkozó „nemzeti nagyságnak”. De nem csupán 1848- és 1919-cel kell számolni, hanem 1867, 1914 és 1941 dátumaival is — mondja Révai — és különösen azzal a negyedszázaddal, amidőn Horthyék országlása a magyar népet ellenforradalmi szerepre kárhóztatta. A nemzeti önismeret nem elvont nemzeti karakter megfogalmazását tűzte ki célul: a magyar demokrácia és szocializmus szellemi őskeresését fejezte ki. Igazi újdonsága abban jelentkezett, hogy a magyar nép történelmét és irodalmát nem egyedül a „magyar globus” problémájaként fogta fel, hanem mindig az európai mozgalmak kapcsolatában. Az Ady utáni korban sok írói útvesztés magyarzata rejlik a nagy európai mozgalmaktól való elzárkózásban. A fenyegetett kis-nemzeti lét „sors írói” a magyarság különleges helyzetében és kivételes küldetésében keresték a fennmaradás és nemzeti emelkedés zálogát. A sors irodalom egyszerre volt mélységesen pesszimista és önáltató illúziók sugalmazója. A gondolkodásban mélyen begyökeresedett magyar provincializmus lerombolására Révai egész életművét harcra küldte. A történelmiség nála mindig konkrét dialektika érvényesülését jelentette: csak a pesszimizmus történelmi viszonyokból eredeztetése tudta eloszlítani a bénító végzet-tudatot. Kölcsey és Ady pesszimizmusának elemzéséhez a kor teljes valóságát hívta segítségül; a gazdasági, politikai, társadalmi viszonyok hálózatán rajzolódott ki az írói szemlélet hiteles képe. Ilyen teljesség: politika, irodalom és történelem összekapcsolása segíthette el az irodalomtörténetírást hatékony nemzetneveléshez.

A szocializmus szellemi őskeresése hozta létre a magyar irodalom haladó vonalának koncepcióját, aminek kidolgozásán Révai élete utolsó percéig munkálkodott. Megalapozta nem csupán általános, elvi körvonalait, hanem összekapcsolódó elemzések sorá-

ban azt a fejlődésrendet, amely Petőfi, Ady, Móricz és József Attila művében jutott a legmagasabbra. Ez a fejlődési sor polgári haladástól, népi patriotizmustól a liberalizmus és demokrácia szétválásán, a forradalmi népi demokratizmusig és a szocializmusig vezet. Petőfi, Ady, József Attila jelentőségéről írta: „e három legnagyobb költőnkél emelkedett igazán költészetünk a népünk előtt álló történelmi feladatok színvonalára, e három nagy költőnk volt az, akinél szinte teljesen és maradéktalanul egygye olvadtak népünk történelmi feladatai a költészet által kifejezett emberi érzelmekkel, a költők ábrázolta világ döntő feladataival... helyes volt kiemelni őket, mint a magyar költészet fejlődésének csúcs- és fordulópontjait, mert az ő költészetük több volt pusztá költészetnél, a magyar történelem egy-egy döntő fordulópontján e költői művek önmagukon túlmutatva a nemzeti cselekvésprogramjává váltak, irodalom és nép, költészet és nemzet egységének, azonosulásának kimagasló példaképeivé.” (*Válogatott irodalmi tanulmányok*, 277—278. l.) Az irodalmi fejlődés ábrázolása ezzel kiemelkedett az esztétikai változások önelvű felfogásából: az irodalom mint a nemzeti történelem része jelent meg.

A történelmi valóságot tükröző ideológiai problémák adnak kulcsot a formai-esztétikai kérdések megoldásához: Kölcey pesszimizmusának, Petőfi népiességének, vagy Ady szimbolizmusának értelmezéséhez. Révai megvilágított számos olyan esztétikai problémát, amelyeknek felderítésére a polgári irodalomtörténet is nagy erőt fordított. Ilyen irányú munkáját mintegy betetőzte a klasszicizmusnak az a felfogása, amelyet 1956 után keletkezett tanulmányaiban fejteget. Esztétikai elemzéseit azonban nem arra szánta, hogy teljes és részletes képet nyújtsanak. Mit sem árt ez művei maradandóságának. A későbbi kutatás sok vonatkozásban elmélyítheti kez-

deményezéseit. Tanulmányai mégis úgy jelennek meg előttünk, mint időt álló monumentumai a magyar szellemi élet szocialista fordulatainak.

*

A kötet magába foglalja Révai minden irodalomtörténeti tanulmányát; mellőzi a kulturális és irodalompolitikai cikkeket. Az 1938-ban keletkezett *Marxizmus és népiesség* kimaradását az is indokolhatja, hogy nagyobb részben közvetlenül politikai kérdéseket tárgyal, a közvetlen befolyásolás és útmutatás szándékával, demokratikus néprfront jegyében. Irodalmi munkájának középpontjában Ady költészete áll, legskoldalúbban az ő költészetét elemzte. Hozzá a magyar történelem mély átélése fűzhető; e században aligha van még költőnk, akit oly szenvedélyes kapcsolat kötött volna a magyar századokhoz, s a régebbi irodalomból is csak Arany egészen más indítékú múlt rajongása fogható az övéhez. Révai a nemzet sorsdöntő pillanataiban fordult Ady példájáért; első tanulmányát 1940-ben, Moszkvában írta s a három utolsót az 1956-os ellenforradalom után. A kötet tartalmaz egy 1944-es moszkvai rádióelőadást, amely nyomtatásban először itt lát napvilágot (*Ady Endre halálának huszonötödik évfordulójára*); az Ady nem alkuszik és A tűz csihilója eddig kötetben nem jelent meg. A *Móricz Zsigmond értékeléséhez* című vita írását is eddig csak a Társadalmi Szemle közölte, a *József Attila problémák* című tanulmányát az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Elő- és utószóként jelent meg *Madách Imre és József Attila költészetéről* című írása. A *Válogatott irodalmi tanulmányok* tehát a kifejezetten irodalomtörténeti jellegű írásainak első teljes gyűjteménye.

Bélađi Miklós

HATVANY LAJOS: IRODALMI TANULMÁNYOK

1—2. köt. Bp. 1960. Szépirodalmi K. 394; 410 l.

Hatvany Lajos *Irodalmi Tanulmányok* című kétkötetes cikkgyűjteménye, mely 1902—58 közt írt kisebb írásainak javát foglalja egybe, egyetlen könyv, egyetlen az írások terjedelmére, tartalmára, stílusára, értékére nézve. Vannak benne tanulmányok, irodalmi és színházi kritikák, publicisztikai írások, napi vonatkozású hírlapi közlemények kisebb érdekű emlékezők, dokumentumok sőt olyan cikk is, amely nyitott problémaként tárgyal egy kérdést, amely már régen megszűnt probléma lenni. (*Ismeretlen Petőfi versek, vagy Egy százszentendős család.*)

De e műfajra és értékre igen különböző gyűjteményből mégis kirajzolódik Hatvany egyénisége és fejlődése. Tudvalevő, hogy — éppúgy, mint a Nyugat két vezető kritikusanak, Ignotusnak és Schöpflin Aladárnak is — Gyulai volt első mestere. Az ő vezetésével szerezte meg a magyar irodalom alapos ismeretét, az ő esztétikájából tanult először irodalomról gondolkodni, még stílusa diszkrét elevenségét is elsajátította. Hogy távolodott el Gyulaitól? Ismeretes, hogy némi kezdeti idegenkedés után Ady költészetének hatása alá került és felismerte az addig tisztelt